

BALOGH ISTVÁN

Vázlat az Almond-modellről és a hazai politikatudományról

1. Gabriel Almond a nyolcvanas évek közepén az évtized politológiai-áját történetileg és a további változásokat illetően is érvényesnek tekintett hasonlaltal jellemezte. A politikatudományt megosztott diszciplínának nevezve, olyan, egymástól elkülönülő asztaltársaságok konglomerátumához hasonlította, amelyen belül az egyes csoportok között megszűnt, illetve megszűnőben van a kommunikáció. Ami még valamelyest összetartja a politikatudomány művelőit, az a tudományág tárgya, vagyis maga a politika, ámde még ez a – különben is vitatott – tárgyi közösség is azonmód elkülönülések kiinduló pontjává válik.*

A politikatudomány megosztottsága ugyanis kettős: tudományos-módszertani és politikai-világ szemléleti. Ily módon a politikatudomány mint diszciplína sajátossága – más társadalomtudományi diszciplínákkal szembeni különlegessége – hogy önmeghatározása során nem feloldja, hanem, éppen ellenkezőleg, belső megosztottsága által (is) tematizálja kettős kötődését, egyfelől a politikához, másfelől a tudományhoz. Az „asztaltársaságok” elkülönülése egymástól ezek szerint részben a politikai jobb- és baloldal törésvonalán alakul ki, részben pedig a tudományon belül kialakult módszerek mentén megy végbe. Ez utóbbi esetben a politológusok egyik csoportja a kemény és pontos (Almond itt Poppert idézve szigorú, óramű jellegű) tudományos modellt, a másik csoport az elasztikus és diffúz (ugyancsak Popper nyomán: homályos) tudományos modellt tartja szem előtt.

* Láncki András a magyar politikatudományról folytatott vitában már felvetette az Almond-féle tipológia alkalmazásának lehetőségeit. (Lásd Láncki A.: A politikatudomány állapotáról. *Politikatudományi Szemle*, 1993. 2. sz. 141–151. o.) A Politikatudományi Társaság közgyűlésén elhangzott felszólalásom jelenlegi írásos változatának elkészítésénél Láncki tanulmányának ide vonatkozó részét figyelembe vettem.

Négy alaptípus alakult ki tehát: *a)* a szigorú tudományos modellt követő jobboldali, *b)* a szigorú modellt követő baloldali, *c)* az elasztikus modellhez igazodó jobboldali, végül *d)* az elasztikus modellt szem előtt tartó baloldali csoportok. Ezekhez járul ötödiknek a „Centrál kávéház” politológusainak „metodológiai szempontból eklektikus” társasága, amely az ideológiai elkülönböződések a professzionalitás kontrollja alá akarja helyezni.

2. Nem kell részletesen megvitatni Almond tipológiáját és a hozzá kapcsolt nagy ívű – egyébként sem részletezett – eszmetörténeti gondolatmenetét ahhoz, hogy érdekes és fontos szempontokat találjunk benne a hazai politológia jelenlegi helyzetének és alakulásának jellemzésére. Mindazonáltal egy ilyen kísérletet megelőzően ki kell emelnünk a modellnek a jelenlegi szempontból fontos, magánál Almondnál azonban inkább értelemszerűen, semmint expliciten megfogalmazott sajátosságát:

- a modell a politikatudomány professzionalizálódásának pozitív típusait igyekszik rendszerbe foglalni,

- szükségesnek tartja a politikatudomány professzionalizálódását a politikával összefüggésben is értelmezni,

- a politikatudomány és a politika kapcsolatát nem csupán a tudománynak a tárgyhöz fűződő viszonyaként, hanem ezenkívüli dimenziókban is hangsúlyozza,

- ez utóbbi kapcsolódásokat nem tekinti automatikusan a professzionalizálódást akadályozó tényezőknek.

A politikatudomány jelenlegi hazai körülményeiről és állapotáról szólva ezúttal kizárólag ezeket a szempontokat veszem tekintetbe és nem térek ki például a témagazdagságra, a tudományág műhelyeinek helyzetére, az oktatás vagy a kutatás feltételeire. Röviden és vázlatosan tehát a következő témaköröket szeretném áttekinteni: a „megosztottság”, azaz a tudományág belső tagoltsága; kapcsolódások a gyakorlati politikához; a professzionalizáció értelmezése és ezzel összefüggően a politológia önreflexiója.

3. „A politológusok többségének kellemetlen érzései támadhatnak, ha táblázatunk (vagyis a négy, illetve öt típus – B. I.) valamelyik rubrikájában kap helyet” – írja említett tanulmányában Almond. Tanácsos tehát figyelmeztetőnek tekinteni ezt a – nálunk különösképpen helyálló – megjegyzést, s ezért a következőkben lehetőség szerint kerülni kell majd szerzők és tanulmánycímek megnevezését. Tendenciákról és típusokról lesz tehát szó, vállalva a konkrét hivatkozások hiányából fakadó kétségkívüli hátrányt: a bizonyítás hiányosságait. Az óvatosság más szempontból is indokolt, nevezetesen annak okán, hogy a magyar politikatudomány is meglehetősen megosztottnak tűnik, jóllehet talán a legkevésbé olyképpen, mint az Almond-féle tipológia alapján várhatnánk. Mindenekelőtt: az Almond szerinti jobb- és baloldali tagoltságból a jelenlegi magyar politikatudományban úgyszólván teljesen hiányzik a jobboldal. A magyar politikai jobboldal

ugyanis a rendszerváltozás óta mindmáig egyrészt képtelen volt tudományos koncepcióvá formálni álláspontját, másrészt pedig amennyiben ezt mégis megkísérelte, akkor ez a kísérlet rég túlhaladott, korszerűtlen formában és gondolati alapról történt. Ha másként alakult is a helyzet a baloldalon, legalábbis annyiban, hogy kétségtelenül fellelhetők a magyar politológiában szociáldemokrata irányultságú elméleti-politikai orientációk, konzisztens elméleti koncepcióvá ez utóbbiak sem formálódtak. Ezért azután, ha nem is hiányzik teljességgel a megosztottság jobb- és baloldal közötti tengelye napjaink magyar politológiájában, ez a tengely egyrészt nem kiegyensúlyozott – a baloldalon erőteljesebb –, másrészt viszont szerepe a politikatudomány alakulásában semmiképpen sem tekinthető meghatározónak. Úgy gondolom, fontos körülménynek kell tekinteni, hogy a politikai-gazdasági-társadalmi rendszer átalakulása közepette a politológia belső megosztottságában jobb- és baloldali dimenzió hiánya avagy háttérbe szorulása elsősorban nem a politológia, hanem mindenekelőtt a gyakorlati politika – kormánypolitika és ellenzéki politika – számára jelent hátrányt és veszteséget.

Ami mármost a politológiát illeti, a jobb-bal közötti polarizáció hiánya vagy gyengesége korántsem jelent egységességet. A magyar politikatudományi munkákban – megítélésem szerint – a „megosztottság” jobb és baloldal között feszülő tengelyét a kelet-közép-európai modernizáció hagyományos dilemmájának újrafogalmazása, vagy pontosabban: új dilemmáinak konceptualizálása helyettesíti. Durván fogalmazva, egyfelől a funkcionális differenciálódás és az ennek folyamatában létrejövő alrendszerek kapcsolódásának, másfelől a modernizáció kontrolljának, egyáltalán kibontakozásának, szabályozási kényszereinek dilemmája. Így azután a politikai események, viták és álláspontok elemzésében, tudományos vizsgálatában és a konklúziókban csakúgy, mint az átalakulási folyamat tendenciáinak, perspektíváinak és feladatainak előrejelzése kapcsán a magyar politológiai irodalomban két, meglehetősen markáns álláspont látszik kikristályosodni. Az egyik álláspont a társadalmi alrendszerek és az intézmények egymás mellettségét, öntörvényűségét, önszabályozó mechanizmusaikat, valamint nem hierarchikus jellegű, horizontális kapcsolatait állítja az elemzés középpontjába és tekinti a vizsgálat normatív keretének. A szerzők másik csoportja ezzel szemben inkább olyan fejlesztési, átalakítási programok kidolgozására, bevezetésére és ennek alapján olyan folyamatkontroll intézményesítésére és gyakorlati érvényesítésére hajlik, amely szükségképpen hierarchizálja a társadalom alrendszerei és intézményei közötti kapcsolatokat. Ha mármost a politológia „megosztottságának” az Almond által említett másik, módszertani tengelyét vesszük figyelembe, kevésbé markáns, mégsem jelentéktelen különbségeket találunk az Almond-modell és a jelenlegi magyar politikatudomány helyzete között. Mindenekelőtt: a magyar politikatudományt a műfaji és módszerbeli sokféleség, sokszínűség jellemzi, így fellelhetők benne a „soft” és a „hard” tudományosmenyt követő

típusok is. Más kérdés immár, hogy e „megosztottság” talán legkevésbé éppen a tudományos meggyőződések különbözőségeinek mentén és következményeként jött létre és alakul napjainkban, sokkal inkább a politológián – sőt általában a tudományon kívüli – körülmények folyománya. Ezek között a külső körülmények között kell elsőként említeni általában a tudományfinanszírozás és ezen belül különösképpen a politikatudományi kutatások, vizsgálatok finanszírozásának mechanizmusait, jellegét, illetve ezeknek a tudományon belüli következményeit. Ebben a tekintetben nem túlzott az a megállapítás, hogy a politikatudomány műhelyei és művelői egyáltalán a fennmaradásukért, létükért, diszciplínájuk „működtetésének” elemi feltételeiért küzdenek – egymással szemben vagy együttesen – és e törekvésekben gyakorta kell meggyőződésükkel szemben engedményt tenniük, mind a „hard”, mind pedig a „soft” tudományos normatív követelményeiből. Módszertani szempontból keménynek minősíthető elemzések másodlagos feldolgozása, összehasonlítása, elméleti konzekvenciájuk és konklúzióinak kibontása éppenúgy háttérbe szorul vagy teljesen elmarad, miként elmarad a „puha” módszerek alkalmazásával megfogalmazott, sokszor igen figyelemre méltó, termékeny gondolatok részletes kifejtése, továbbvitele is. Ennek oka többnyire nem a tudományos módszer maga, nem az elemző tudományos művelete, hanem a „megrendelés” jellege, a kutatást csak rövid távon és ebben az esetben is roppant szűkösen biztosító és létükben bizonytalan intézményi és pénzügyi feltételek.

4. Ha igaz van Almondnak abban, hogy a politikatudomány általában a jobb- és baloldal közötti megosztottság tengelye mentén fordul és kapcsolódik a közvetlen gyakorlati (párt) politikához, akkor az a körülmény, hogy nálunk a megosztottságnak ezt a tengelyét a modernizációs dilemma újrafogalmazásának szükségessége helyettesíti, a magyar politológiát kiemeli az általánosan érvényes tendenciából. Úgy vélem, az általánosan érvényes tendenciától való eltérés a magyar politikatudomány jelentős teljesítménye, amely, ha nem is a nézeteket illetően, hanem a politikai kötődések módját tekintve inkább az említett „Centrál kávéház” irányában dinamizálja a politológiai diskurzust és a kutatást. Mielőtt azonban túlzott optimizmussal messzemenő következtetéseket vonnánk le ebből – az Almond-féle modellben kétségkívül pozitív előjellel említett – körülményből, a politikához kötődésnek egy másik módozatát is figyelembe kell vennünk. Azt ugyanis, hogy a jelenlegi magyarországi politikatudományi munkákban és megnyilatkozásokban a jobb- és baloldali megosztottság helyébe gyakorta a közvetlen pártálláspontok képviselői és kifejtései jut érvényre. Ez a direkt pártpolitikai kapcsolódás – meggyőződésem szerint – nem szolgálja a politikatudomány további fejlődését, és hosszabb távon nem válik javára a pártoknak sem. A politológián belüli és a politológia általi pártpolitizálás eme módozatának az okait és mozgató rugóit keresve több körülményt említhetünk: egyrészt magának a tudományág művelőjének a tudományos kontroll

alá nem vont és tudományos normák közé nem helyezett pártpreferenciáit, másfelől a pártoknak és a politikai közélet szereplőinek az idegenkedését a párton kívül álló „független” tudományos elemzőtől. Végül, ugyancsak szerepet játszik a közvetlen pártpolitizálásban az, hogy még nem zárult le a politikai rendszer átalakulásának az az időszaka, amikor könnyen átjárhatóak a határok a gyakorlati politika és a politológia mint tudományok között, így direkt politikai ambíciók politikatudományi keretekben és nyelvezetben fogalmazódhatnak meg. A politikatudomány és a pártpolitika közötti „szabad átjárás” ez idő szerint azért problematikus, mert a két szféra közötti határvonalak elmosódottsága és bizonytalansága szolgál alapjául, ezért egészen másfajta körülmények és mechanizmusok teszik lehetővé, mint a – néha példaként említett – intézményes tagoltságú modern demokráciák politikai rendszerében.

5. Az előbbieken említettek közvetve vagy közvetlenül összekapcsolódnak a politikatudomány professzionalizálódásának körülményeivel és nehézségeivel. Ezek jellegére és természetére nézve tanulságos lenne összevetni a politikatudományban ez idő szerint kialakult helyzetet a szociológia professzionalizálódásának a hatvanas évek második felében lezajlott folyamatával. A részletes összehasonlítás helyett ezúttal csupán egyetlen momentumot kiemelve azt említjük meg, hogy amíg annak idején a kapcsolódó tudományágak felől a szociológia irányában tájékozódó és elinduló közgazdászok, jogászok, filozófusok mielőbb professzionális szociológusok kívántak lenni, addig napjainkban a politikatudományi témákon dolgozó kutatók tekintélyes részének (főként történészek, jogászok, szociológusok) törekvése az, hogy megmaradjanak eredeti tudományáguk intézményes kereteiben, tudományos közösségeiben és csak kevesen tekintik önmagukat politológusnak. Ezért van az, hogy a politikatudomány professzionalizálódásának egészen más képe alakulhat ki a megfigyelőben, aszerint, hogy a „hivatásos” politológusok teljesítményét, a politikatudományi publikációk teljes körét, vagy pedig a politikatudomány tudományos műhelyeinek tevékenységét és teljesítményét veszi figyelembe. Úgy vélem, a politikatudományról folytatott vitában megfogalmazott eltérő értékelések a politikatudomány jelenlegi helyzetéről, eredményeiről – vagy éppen ellenkezőleg, fogyatékoságairól – jelentős részben ezekre a különbségekre alapozódnak.

6. Valamikor, még az 1981-ben a politikatudomány lehetőségéről és nehézségeiről folytatott vitában egyik kollegánk azt a megállapítást tette, hogy magyar politikatudomány nem lesz, hanem már van. Ma is egyet lehet érteni vele. Mégis, mostani vitáink a politikatudományról azt mutatják, hogy immár tovább kell kérdeznünk önmagunkat: milyen a magyar politikatudomány ma, és továbbalakulásának milyen tendenciáit hordozza magában. A kutatások, elemzések sokirányúsága, az alkalmazott módszerek gazdagsága, a diszkusziók szerteágazásai nem csupán annak a jele, hogy sok a pótolnivaló, és a rendszer-változás újabb kihívást jelent, hanem annak is, hogy a tagoltság, az

álláspontok és felfogások különbözősége mindeddig nem vezetett a kommunikáció megszakadásához a kialakuló „asztaltársaságok” között. Jó lenne biztosan tudni, hogy az összekötő kommunikációs háló fennmaradása nem a professzionalizálódás és a szakmai tisztázódás felé vezető átmeneti állapot, hanem a magyar politikatudomány fejlődésének tartós forrása.